

وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا

صکوک اسلامی (اوراق بہادار اسلامی)

۲۲ / محرم الحرام / ۱۴۴۴ھ ق

نویسنده: دکتور محمد ظریف علم "ستانکزی"

۲۹ / اسد / ۱۴۰۱ھ ش

نویسنده: دکتور محمد ظریف علم " ستا نکزی "

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

صکوک اسلامی

(اوراق بہادار اسلامی)

مقدمہ:

الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين والصلاة والسلام على خير خلقه محمد وعلى آله واصحابه

اجمعين:

قال الله تبارك و تعالي: ﴿ كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ ﴾^١
او کہا قال: ﴿ ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴾^٢ او کہا قال: ﴿ وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴾^٣

اللہ تبارک و تعالی انسان را با وصف اشرف مخلوقات بودن آن دارای یک سلسله خصوصیات فطری خلق نموده است کہ در تداوم زندگی بشری او در کرۂ خاکی زمین وابستگی دارد و این فطرت باعث شدہ تا انسان

١ - قرآنکریم (آل عمران / آیہ ١١٠)

٢ - قرآنکریم (النحل / آیہ ١٢٥)

٣ - قرآنکریم (آل عمران / آیہ ١٩٤)

برای حفظ، بقای خویش در زمین تداوم و زندگی نماید یکی از خصوصیات که انسان در صدد کسب آن میباشد، مال و متاع غرض تهیه لوازم زندگی برای تداوم آنست.

از نظر حقوق عندی که بنام حقوق (فطری، ذاتی، انفسی) نیز یاد میگردد، در بخش حقوق خصوصی، (حقوق عینی قسم حقوق مالی) تمایل به مال منحصیث حق فطری انسان دانسته شده است که حق عینی را چنین تعریف مینمایند: حق عینی عبارت از تسلط مستقیم شخص بر ذات عین (اموال) میباشد.

بنابر خصوصیت فطری انسان مبنی بر تمایل او بر اموال در کسب آن سعی مینماید تا برای تداوم زندگی خویش، آنرا بدست آورد، البته بدست آوردن مال و متاع بطور مشروع و غیر مشروع صورت گرفته میتواند که بطور مشروع از طریق اسباب کسب ملکیت که شریعت اسلامی آنرا مشروع گردانیده باشد، انسان صاحب آن نوع مال و متاع دانسته میشود، سعی در کسب آن مشروع میباشد مانند انعقاد عقود شرعی و قانونی، میراث، وصیت، حیات، تصاحب، شفعه که منحصیث اسباب مشروع کسب ملکیت در شریعت اسلامی مجاز دانسته شده است انسان صاحب مالکیت چنین اموال و اشیاء دانسته میشود.

شریعت اسلامی برای کسب ملکیت قواعد و ضوابط گذاشته است که عدول از آن قواعد و ضوابط و بدست آوردن مالکیت بالای اموال و اشیاء از طریق غیر مشروع را ممنوع و حرام دانسته است، قاعده کلی در شریعت اسلامی به حکم خطاب الهی چنین ارشاد میفرماید:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ ﴾^۴ ای کسانی که ایمان آورده اید اموال همدیگر را به ناروا مخورید.

این خطاب الهی مطلق کسب ملکیت را از طریق باطل ممنوع قرار داده است که انواع کسب ملکیت باطل مانند ربا، قمار، سرقت، خیانت در امانت، فریبکاری، رشوت، اختلاس، غدر و ... شامل میگردد و بدست آوردن

^۴ - قرآنکریم (نساء / ۲۹)

مال متاع از طرق متذکره را باطل و حرام دانسته و حتی این اعمال را جرم تلقی و مرتکب را مستوجب مجازات دانسته است.

الله تبارک و تعالی تمام کائنات را در خدمت معیشت و زندگی بهتر انسان خلق نموده است که چنین ارشاد میفرماید: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾^۹ و آنچه در آسمانها و زمین است تمام را مسخر شما گردانید و اینها همه از سوی اوست، در این کار نیز برای مردم که تفکر میکنند آیاتی از قدرت الهی کاملا آشکار است.

همچنان الله تبارک و تعالی انسان را که مسخر بالای آنچه در آسمانها و زمین است مسلط گردانیده، او را منحیث اشرف مخلوقات خلیفه روی زمین گردانیده که در مورد قرآن چنین ارشاد میفرماید: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾^{۱۰} و وقتی که پروردگارت فرشتگان را فرمود که من در زمین خلیفه خواهم گشاست.

بنابر نصوص شرعی ذکر شده انسان از کسب ملکیت غیر شرعی منع شده و آنچه در زمین و آسمانها است برای تسلط و تسخیر انسان مهیا شده است و همچنان انسان خلیفه روی زمین گردانیده شده است پس انسان برای کسب تمام این موارد ضرورت به سعی و انعقاد عقود مشروع دارد.

صکوک در معاملات و بانکداری اسلامی از جمله مسائل معاصر است که در بازار معاصر تجارتي از نظر شرعی مروج گردیده است، البته بعد از اینکه فروش اسناد در بازارهای اقتصادی متداول شد و دارای قیمت و ارزش دانسته شد، بیشتر معاملات و فروش اسناد بهادار در داد، ستد بازار تجارتي بطور غیر شرعی (ربا) باعث گردید که فقهای معاصر برای صکوک و ارزش سندات از نظر معاملات اسلامی قواعد وضع نمایند تا در این نوع معاملات از ربا و سائر معاملات غیر شرعی جلوگیری گردد، از اینرو لازم است تا در این مبحث خود مفهوم صکوک، تاریخچه صکوک، خصوصیات صکوک اسلامی، وجوهی اشتراکی و افتراقی صکوک با سایر اوراق بهادار، انواع صکوک اسلامی و فتاوی معاصر در زمینه صکوک اسلامی را مورد بحث قرار خواهیم داد.

^۹ - قرآنکریم (الجاثیة / ۱۳)

^{۱۰} - قرآنکریم (البقرة / آیه ۳۰)

مبحث اول

مفهوم صکوک

صکوک جمع صک است این واژه معرب کلمه چک از زبان انگلیسی check است، برخی از زبان شناسان آن را معرب کلمه چک از زبان فارسی دانسته اند.

در زبان دری بنام چک و صکوک هردو استعمال گردیده است گاهی در مصطلحات حقوقی افغانستان بنام چک در نوع سند تجارتي استعمال میگردد و همچنان برای سایر اسناد اصطلاح صکوک نیز استعمال گردیده است که بر مبنای معنای لغوی هرکدام از هم تفکیک میگردند.

صکوک در لغت:

صکوک در زبان دری در مصطلحات حقوقی و اداری افغانستان قرار ذیل استعمال میگردد:

۱- صک به معنای: سخت زدن و کوفتن چیزی استعمال میگردد^۷ در افغانستان برای اسناد بهادار که از جانب دولت چاپ میگردد و قیمت آن بنام صکوک در مصرف به عواید دولت وضع میگردد، صک به این معنی معمول است.

اوراق به مفهوم فوق در تصدی مطبوعه صکوک افغانستان چاپ میگردد قبلاً این مطبوعه بنام ضرابخانه یاد میگردد که اصطلاح ضرابخانه از دو کلمه عربی و دری مرکب گردیده که ضراب کلمه عربی به معنای کوفتن و زدن معنی میگردد و خانه کلمه دری به معنای اسم مکان در اینجا استعمال گردیده است که مفهوم معنای لغوی زدن و کوفتن در مکان مشخص مصداق دارد.

۲- صک به معنای: سند بهادار، چک، برات، قبالة، نامه استعمال میگردد.^۸ در این معنی به مفهوم محتوای سند استعمال میگردد که در اسناد بهادار، تجارتي و حقوقی وجه استعمال دارد.

^۷ - معنی صک، لغت نامه دهخدا (vajehyab.com)

^۸ - معنی صک، دیکشنری آبادیس (abadis.ir)

هر دو مفهوم فوق در مصطلحات حقوقی و اداری افغانستان مصداق دارد به مفهوم ایجاد و ابداع اسناد اداری، تجارتي و حقوقی چاپ آن به مفهوم زدن و کوفتن متن تحریری سند استعمال میگردد و همچنان بر محتوای سند، سند اداری، سند تجارتي و سند حقوقی نیز مصداق دارد.

صکوک در اصطلاح:

برخی از مجامع بین المللی فقه اسلامی و فقهای معاصر برای صکوک تعاریف ذیل را ارایه نموده اند:

۱- مجمع بین المللی فقه اسلامی صکوک را چنین تعریف گردیده است:

صکوک: عبارت از ابزاری است که می تواند ارزش سرمایه را به قیمت های مساویانه به اسم صاحبان آن به اعتبار آنچه مالک آن در سرمایه میشوند تسجیل و تقسیم نموده و هر آن تغییر در اصل سرمایه به نسبت مالکیت هر کدام تاثیر داشته باشد.^۹

۲- مجلس خدمات مالی اسلامی در مالیزیا صکوک را چنین تعریف نموده است:

صکوک: عبارت از حق مالکیت در دارایی حقیقی صد در صد مشاع است و یا مجموعه از دارایی های مختلط است که در یک پروژه مشخص غرض فعالیت سرمایه گذاری انجام میشود.^{۱۰}

۳- دکتر فتح الرحمن علی محمد صالح صکوک را چنین تعریف مینماید:

صکوک: عبارت از عملیه تبدیل دارایی های پذیرفته شده شرعی به صکوک مالی جدا از ذمت مالی واحد تجاری که آنها را ایجاد کرده و قابلیت معامله در بازار مالی داشته باشد، مشروط بر اینکه محل آنها عمدتاً اعیان و غیر محدود به زمان بازدهی باشد.^{۱۱}

۴- دکتر فواد محمد محیس صکوک را چنین تعریف نموده است:

صکوک: عبارت از عملیه انتشار اسناد بهادار مالی مساوی است که نشان دهنده سهام مشترک در مالکیت اعیان یا منافع و یا بطور ترکیبی اعیان و منافع بر اساس یک قرارداد شرعی به استناد قواعد اسلامی صورت میگیرد.^{۱۲}

^۹ - مجلة مجمع الفقه الإسلامي الدولي منظمة المؤتمر الدولي ج ۳ ص ۱۸۰۹ العدد الرابع.

^{۱۰} - متطلبات كفاية رأس المال للصكوك والتصكيك والاستثمار العقاري مجلس الخدمات المالية الإسلامية، كولامبور ماليزيا ص ۳، عام ۲۰۰۹ م

^{۱۱} - د، صالح فتح الرحمن علی محمد، دور الصكوك الإسلامية في تمويل المشروعات التنموية ص ۵، ط، اتحاد المصارف العربية عام ۲۰۰۸ م

^{۱۲} - محیس فواد محمد، الصكوك الإسلامية ومجالات التطبيق ص ۷، ط شركة الإسراء للاستثمار والتمويل الإسلامي عام ۲۱۴ م

در تمام تعاریف فوق از نظر مفهوم تفاوت وجود ندارد صرف در الفاظ تفاوت وجود دارد، قیود مشترک بین تعاریف فوق قرار ذیل میباشد:

۱- صدور صکوک بالای اعیان میباشد:

در تعاریف فوق به صراحت و یا هم دلالت ذکر گردیده است که صدور اسناد و صکوک باید بالای اعیان صورت گیرد.

۲- سهام باید مشاع و مشترک باشد:

در تعاریف ذکر گردیده که سهام در صکوک بین مالکین آن منحصت ملکیت مشاع و مشترک بطور مساوی باشد، همچنان در تعریف اخیر از منافع اعیان نیز ذکر شده است که در این صورت نیز موضوع صدور صکوک در اصل بالای اعیان میباشد که از منافع آن بهره میگیرند مانند صکوک در عقد اجاره.

۳- طبق احکام شریعت اسلامی:

این قید در تمام تعاریفات واضح است و این قید صکوک را از سائر معاملات فروش اسناد در بازارها بطور ربوی جدا میسازد.

مبحث دوم

تاریخچه صکوک اسلامی:

تاریخچه صکوک اسلامی بر میگردد به ضرورت مردم در جوامع اسلامی که جاگزین معاملات و سرمایه گذاری، فروش اسناد بطور ربوی در بازارها میگردد

صکوک شرعی را باحثین اسلامی در اسناد قرض طرح نمودند که برای اولین بار در سال ۱۹۷۷ م بالای آن بحث صورت گرفت که حالا بنام صکوک اسلامی یاد میگردد.

در سال ۱۹۸۳ م در کشور ترکیه نوع جدید از صکوک مطرح شده که عبارت از اسناد مشارکت بود.

در سال ۱۹۸۸ م مجمع فقه اسلامی در دوره چهارم خویش در شهر جدّه تصمیم را اتخاذ نمود که متضمن ضوابط شرعی اسناد قرض بود که در این تصمیم افتتاح صکوک مقارضه را مشروع دانست.

در سال ۱۹۹۵ م بحث تحلیلی دکتور منذر القحف نشر شد تحت عنوان صکوک در اجاره اعیان.

در سال ۲۰۰۴ م مجمع فقه اسلامی تصمیم را در مورد ضوابط صکوک اجاره اتخاذ نمود.

بعد از سالهای فوق تعامل و معاملات بالای صکوک اسلامی در کشورهای اسلامی آغاز شد و برخی از کشورها برای صکوک ممیزات خاص را توسعه داده، تنوع در صکوک اسلامی را نیز ایجاد نمودند مانند کشور مالزی از جمله اولین کشوری بود که بازار صکوک اسلامی را در سال ۱۹۹۵ م آغاز نمود در این سال اولین موضوع صکوک در مورد اعمار مرکز ذخیره انرژی برق بود به ارزش ۳۵۰ میلیون دلار.

بعدها کشور بحرین صکوک اسلامی را خصوصاً صکوک عقد اجاره و عقد سلم را در سال ۲۰۰۱ م به بازار صادر نمود.

در نتیجه اکثر کشورهای اسلامی صکوک اسلامی را صادر و رائج نمودند، البته صکوک تنها به کشورهای اسلامی منحصر نماند بلکه در اکثر کشورهای اروپائی مانند المان، برطانیای صکوک اسلامی رائج شد که در سال

۲۰۰۸ م کشور برطانیای اعلان نمود که صکوک اسلامی را برای سرمایه گذاری غرض توازن به تمام کشورها صادر مینماید.^{۱۳}

در افغانستان برای صکوک اسلامی کدام قانون خاص وجود نداشت، در حالی که قانون بانکداری در ضمن بانکداری اسلامی از آن ذکر نموده است، اما این بسنده نبود زیرا صکوک اسلامی دارای قواعد مشخص فقهی مطابق فتاوی معاصر میباشد، ضرورت است تا این قواعد بطور تفصیلی در اسناد تقنینی خاص جاگزين شود، البته وزارت مالیه ج، ا، ا، مسوده قانون را در ضمن سه فصل و بیست و هفت ماده ترتیب و تسوید نموده بود که تا به حال طی مراحل و نافذ نگردیده است.

ضرورت قانون صکوک اسلامی در جوامع اسلامی برای جلوگیری از فروش اسناد بطور ربوی حتمی است تا معاملات ربوی در این خصوص جایگاه خویش را به صکوک اسلامی تخلیه نماید و ربح مشروع شرعی را تجاران و معاملگران تجارتي بدست بیاورند.

^{۱۳} - د، محمد عبدالسمیع ابراهیم محمد، الصکوک الإسلامية كمنتج شرعی بديل عن الأدوات الربوية ودورها في تحقيق التنمية الاقتصادية، دراسة فقیهية مقارنة، ص ۲۳، ط کلیة اصول الدین والدعوة عام ۲۰۱۷ م

مبحث سوم

خصوصیات صکوک اسلامی

در جوامع عصر معاصر خرید و فروش اسناد و اوراق بهادار من حیث معاملات تجارتي در بازرها مروج بوده که صکوک اسلامی براساس نیاز جوامع و معاملات اسلامی در مقابل معاملات اسناد و اوراق بهادار وضعی از جانب فقهای معاصر وضع گردیده است تا از معاملات ربوی در جوامع جلوگیری و معاملات مشروع و شرعی منعقد گردد بنابراین صکوک اسلامی به واسطه خصائص آن از سائر اسناد و اوراق بهادار تقلیدی (وضعی) قرار ذیل تفکیک میگردد:

- ۱- صکوک نشان دهنده سهم مشترک در یک ملکیت (دارایی که برای سرمایه گذاری در اعیان، منافع و خدمات در نظر گرفته شده است) میباشد.
- صکوک به حصه های قیمت مساوی برای اثبات حق مالک آن صادر میگردد، که حقوق و وجایب مالی آن توسط صک تمثیل میگردد، به همین دلیل، تصرف در صک تابع مقررات و احکام مشاع در فقه اسلامی است.
- ۲- صکوک در استحقاق فایده و خساره مشترک و معین میباشد، حصول و اخذ قیمت بطور مسمی و یا کسری از قبل جائز نیست.
- ۳- دارنده صکوک مالک خود را ملزم می کند که تمام خطرات سرمایه گذاری را متحمل شود و هیچ تضمینی برای اصل سرمایه، دارندگان صکوک وجود ندارد، شخص ثالث می تواند از نظر شرعی ضمانت شود، مشروط بر اینکه شخص ثالث از نظر شخصیتی جدا و مستقل در مسئولیت مالی خود از اطراف عقد باشد.
- ۴- صکوک بر اساس یک عقد شرعی، ضمن رعایت احکام آن به ضوابط شرعی در معاملات صادر می شود، علاوه بر تخصیص وجوه حاصله از اشتراک برای سرمایه گذاری در پروژهها و یا فعالیت ها مطابق احکام شریعت اسلامی نیز صادر میگردد.
- ۵- دارنده صک تمام مسئولیت ناشی از مالکیت دارایی اعم از مخارج سرمایه گذاری یا کاهش ارزش و یا هزینه های نگهداری یا حق بیمه را بر عهده می گیرد.

- ۶- تشکیل هیئت خاص با شخصیت مستقل متعلق به دارندگان صکوک جهت نمایندگی آنها و همچنان از جانب دیگر به عنوان صاحبان مال میباشد.
- ۷- در معاملات صکوک بین طرفین رابطه برقرار میشود، که این رابطه شراکت در ملکیت واحد میباشد و همچنان رابطه بین دارندگان صکوک و صادرکننده گان صکوک، عبارت از رابطه صاحب پول با مضارب است نه رابطه دائن با مدیون.
- ۸- شروط عقد در صدور وثیقه (سند) تعیین می شود و شامل معلومات و بیانات مورد نیاز مشروع در عقد میباشد.
- ۹- صکوک غیر قابل تجزیه میباشد یعنی یک صک در مقابل شرکت غیر قابل تجزیه است و در صورتی که مالکیت صک به دلیل ارث و امثال آن به اشخاص دیگر منتقل شود، در اینصورت ورثه باید بین خود یک نفر را برای نمایندگی خویش (وکیل) در شرکت تعیین کنند.
- ۱۰- صکوک به هر یک از روشهای معاملات مجاز شرعی و قانونی معامله شده میتواند، زیرا صاحب صک حق انتقال ملکیت را بواسطه، رهن، هبه یا سایر معاملات مالی از طریق شرکتهای واسطه مالی یا سایر مواردی که شریعت مجاز می داند، دارد.
- ۱۱- خصوصیت اخیری اینست که صکوک اسلامی با تاریخ های مختلف و متفاوت صادر میشود.^{۱۴}

^{۱۴} - الصکوک الإسلامية كمنتج شرعی بديل عن الأدوات الربوية ودورها في تحقيق التنمية الاقتصادية، دراسة فقهية مقارنة ص ۳۳ - ۳۴

مبحث چهارم

وجوهی اشتراک و افتراق بین صکوک اسلامی، اسناد و اوراق بهادار تقلیدی (وضعی)

صکوک اسلامی با اسناد و اوراق بهادار وضعی وجوهی اشتراکی و افتراقی دارد که روی همین علاقه هردو نوع مباحث مقارنوی و تحقیقی از جانب دانشمندان فقه و اقتصاد اسلامی در کتب و مقالات تحریر و نشر گردیده است که نخست وجوهی اشتراک و بعد وجوهی افتراق آنها را قرار ذیل به معرفی میگیریم:

مطلب اول: وجوهی اشتراکی صکوک اسلامی و اسناد و اوراق بهادار وضعی:

صکوک اسلامی، اسناد و اوراق بهادار وضعی روی موارد ذیل با هم متفق اند و وجوهی اشتراکی این دونوع اسناد بهادار محسوب میگردد:

- ۱- هر دو نوع اوراق بهادار اند و قابلیت معاملات را دارا هستند که هدف اصلی آنها تامین مالی میباشد؛
- ۲- از طریق صکوک یا اسناد و اوراق بهادار وضعی میتوان بسیاری از وظایف و اهداف را انجام داد مانند کنترل حجم جریان پول و تامین مالی؛
- ۳- صکوک و اسناد وضعی به طور کلی به عنوان اوراق بهادار با ثبات زیاد و خطر پایین طبقه بندی میشوند.^{۱۰}

مطلب دوم: وجوهی اختلافی صکوک اسلامی و اسناد و اوراق بهادار وضعی:

صکوک اسلامی و اسناد بهادار وضعی با هم اختلاف عمیق و تقابل دارند یکی از حیث معاملات مشروع شرعی بدون ربا صورت میگیرد و دیگری براساس معاملات ربوی بیشتر مروج بوده که وجوهی اختلافی آنها قرار ذیل بر شمرده میشود:

۱- از حیث مقصد صدور:

أ) صکوک اسلامی: نشان دهنده مالکیت سهام بالای اعیان میباشد و یا صکوک اعیان در عقود و قروض میباشد.

^{۱۰} - ابراهیم احمد عید عبدالحمید، مقاله شماره (۴) تحت عنوان (ضمان جهات إصدار الصکوک الشرعية لنتائج دراسات الجدوي)، مجلة قطاع الشرعية والقانون ج ۷ شماره ۷ ص ۱ - ۸۰

ب) اما اسناد وضعی: در بر گیرنده قرض است در ذمت صادر کننده آن، در حالی که اسناد نشان دهنده مالکیت دارندگان اسناد مالی در پروژه های تجارتي یا صنعتی که اوراق برای آن صادر شده است نمیباشد، بلکه هدف آن تنها توثیق و مستند سازی قرض ربوی است. که دارندگان اوراق قرضه به ناشر آن یعنی مالک پروژه میپردازند.

۲- از حیث عوائد:

أ) عواید در صکوک اسلامی: در صکوک اسلامی عواید الزامی و حتمی به ذمه صاحب صدور کننده سند نیست، بلکه از فایده و همچنان خساره عقد ناشی میشود که به آن صکوک ساخته شده است. مثلاً اگر صکوک، صک عین اجاره شده باشد، صکوک از اجرت که مستأجر عین را به صکوک گرفته تادیه میشود، و اگر صکوک، صک مضاربت باشد صکوک از عواید بدست آمده متحقق میشود، پس مضاربت و اجاره از عواید گرفته میشود که صکوک بر مبنای آن صادر شده است.

ب) عواید در اسناد بهادار وضعی: در اسناد بهادار وضعی الزامی و حتمی به عهده قرض گیرنده که اوراق قرضه را صادر نموده است میباشد و باید در زمان رسیدن موعد آن را پرداخت نماید، همچنان به طور دوره ای ربح و فایده آن بین دارندگان اوراق تقسیم میشود، که این ربح و فایده به مبلغ اصل سرمایه تخمین میشود نه در فایده واقعی و گاهی ممکن فایده مشخص باشد، و اغلب در اوراق قرضه طویل المدت تغیر مینماید.

۳- از حیث حکم شرعی:

أ) صکوک اسلامی: اسناد و اوراق بهادار مالی مباح است و از جمله عقود و معاملات مشروع شرعی میباشد.
ب) اسناد بهادار وضعی: از جمله اسناد و اوراق بهادار معاملات ربوی حرام است که به فایده و ربح ربوی استوار میباشد.^{۱۶}

^{۱۶} - مجلة قطاع الشرعية والقانون، مقالة شماره (۴) تحت عنوان (ضمان جهات إصدار الصکوک الشرعية لنتائج دراسات الجدوي) ج ۷ شماره ۷ ص ۱ - ۸۰

تفاوت های عمده بین صکوک اسلامی و اسناد مالی وضعی در جدول ذیل را دکتور محمد اکرام لال چنین برشمرده است:

شماره	صکوک	اسناد
۱	مبادله دارایی به پول میباشد.	مبادله اوراق به پول میباشد.
۲	نتیجه صکوک فایده حاصله از درآمد دارایی میباشد.	نتیجه در اسناد فایده حاصله ربوی میباشد.
۳	ملکیت در سهام تابع اصل دارایی میباشد.	حقوق صادر کنندگان بالای دائن میباشد.
۴	تجارت در فروش دارایی میباشد.	تجارت و بیع دین (قروض ربوی) میباشد.
۵	استفاده از صکوک در پروژه های مطابق شریعت اسلامی میباشد.	استفاده از سرمایه در امور مشروع و غیر مشروع میباشد.

۱۷

مبحث پنجم

وجوهی اشتراکی و افتراقی بین صکوک اسلامی و سهام شرکت های وضعی

صکوک با سهام شرکت های وضعی وجوهی اشتراکی و در عین حال وجوهی افتراقی دارد که در این مطلب به توضیح آنها پرداخته میشود تا تفکیک این دو نوع سهام از اوراق مالی بهادار که در بازار های مالی مروج است قرار ذیل مشترک و تفکیک میگردد:

مطلب اول: وجوهی اشتراکی صکوک اسلامی با سهام وضعی:

صکوک اسلامی و سهام وضعی در خصوصیت سهم و حصه با هم وجهی اشتراکی دارند که قرار ذیل عبارت اند از:

- ۱- سهام در بر گیرنده حصص و نشان دهنده سهامی است که شرکا هنگام مشارکت در پروژه ارائه می کنند و سرمایه شامل سهام اعم از نقدی و یا عینی میباشد. که در این مورد صکوک با سهام خصوصیت مشترک دارند، بدلیل اینکه هر دو نشان دهنده حق مشترک در دارایی های مختلف به منظور سرمایه گذاری میباشد که فایده بین دارندگان صکوک تقسیم میشود.
- ۲- دارایی ها توسط شخص خاصی اداره می شود که مسئولیت دارندگان سهام و صکوک را بر عهده دارد و هر یک از دارندگان سهام و صکوک حق دارند آنچه از سهام و صکوک خود را دارند به دیگران بفروشند.^{۱۸}

مطلب دوم: وجوهی اختلافی صکوک اسلامی و سهام مالی وضعی:

برعلاوه اینکه صکوک اسلامی و سهام مالی وضعی با هم وجوهی اشتراکی دارند همچنان با هم وجوهی اختلافی و تناقض دارند که عمده ترین آن موضوع ربا است، در صورتیکه در سهام وضعی موضوع و معاملات ربوی موجود باشد این نوع معاملات غیر مشروع است و در صورتیکه سهام براساس معاملات مشروع شرعی باشد باکی ندارد، مشروع و مباح میباشد.

وجوهی اختلافی صکوک اسلامی با سهام مالی وضعی قرار ذیل عبارت اند از:

^{۱۸} - عبدالحق العفیه، صکوک الاسلامیه ص ۱۴ / د، الجارحی معبد علی، الصکوک قضا یا فقهیه و اقتصادیة ص ۷ الدوره ۱۹ لمؤتمر مجمع الفقه الإسلامی بالشارقة.

۱- از حیث تعیین هیئت مدیره:

أ) سهام وضعی: صاحبان سهام در اداره شرکت از طریق انتخاب هیئت مدیره از بین خود سهم میباشند، هرکدام در انتصاب و عزل هیئت شرکت، حق یک رأی دارند.

ب) صکوک اسلامی: صاحبان صکوک مستقیماً در اداره شرکت، سهم نمیگیرند، آنها هیئت مدیره را در شرکت انتخاب نمیکنند، صاحبان صکوک حق در تعیین و یا عزل هیئت مدیره ندارند.

۲- از حیث توقیت (زمان بندی):

أ) صکوک اسلامی: از آنجایی که صکوک یک نوع از ابزار مالی است که هدف آن تامین مالی ناشر است، باید موقت و دارای تاریخ سررسید (ختم) باشد.

ب) سهام وضعی: سهام اوراق مالی وضعی غیر مؤقت میباشد.

۳- از حیث تأمین مالی:

أ) صکوک اسلامی: در اکثر ساختارهای خود ابزاری برای تامین مالی خارج از میزانی است که بین آنها سهم مشترکی در سرمایه شرکت دارد، بنابراین دارنده صکوک توسط شرکت صادرکننده تامین مالی می شود.

ب) سهام وضعی: در سهام، مالک شریک سهم در سرمایه شرکت میباشد.

۴- از حیث متابعت احکام:

أ) صکوک اسلامی: کلیه احکام در معاملات صکوک تابع احکام شریعت اسلامی میباشد.

ب) سهام وضعی: قوانین حاکم بر سهام شامل التزام بر احکام شریعت اسلامی نمیشد.

۵- از حیث تغییر پروژها:

أ) صکوک اسلامی: صکوک برای پروژه که صادر شده باشد خاص و قابل تغییر نیست.

ب) سهام وضعی: هیئت مدیره شرکت صادر کنند سهام میتواند فعالیت های پروژه ها را تغییر دهند.

۶- از حیث تداوم:

أ) سهام وضعی: سهام مشارکت دائمی در شرکت بوده و حتی در صورت انتقال مالکیت آنها از شخصی به

شخص دیگری به دلیل اینکه سرمایه شرکت ناشر در جوازنامه غیرقابل استرداد از طرف شرکت می باشد، تا پایان عمر شرکت باقی می ماند.

ب) **صکوک اسلامی:** لزوم مشارکت دائمی در پروژه شرط نیست، صدور صکوک ممکن است برای تأمین مالی از طریق کاهش مشارکت و یا اجاره به شرط منتهی به تملیک باشد، به طوری که مالکیت پروژه ممکن در مراحل زمانی معین به طرف مقابل واگذار شود.^{۱۹}

^{۱۹} - د، شحاته حسین، مفهوم صکوک الاستثمار الإسلامية ص ۵ / الصکوک الإسلامية کمنتج شرعی بدیل عن الادوات الربویة ودورها فی تحقیق التنمية الاقتصادية، ص ۳۸ - ۳۹

مبحث ششم

وجوهی افتراقی اوراق بهادار ربوی و صکوک اسلامی

اوراق بهادار ربوی با صکوک اسلامی در بیشترین موارد اختلاف دارد که مهمترین آنها عبارت اند از:

- ۱- فروش دارایی به کسر دیون در اوراق بهادار مبتنی بر ربا است، در حالی که در صکوک اسلامی خرید و فروش مشروع مبتنی به احکام شریعت اسلامی است.
- ۲- صیغه عام در ساختار اوراق بهادار وضعی اکثراً واحد است، در حالی که در صکوک اسلامی اشکال متعدد صیغه های سرمایه گذاری اسلامی برای فروش و سرمایه گذار وجود دارد.
- ۳- رابطه سهام اصلی و شرکت در چارچوب اوراق بهادار وضعی یک رابطه صوری و شکلی است، در حالی که در نظام اسلامی یک رابطه واقعی و عینی است.
- ۴- تعداد اوراق بهادار وضعی منتشر شده در عملیه خویش متعدد است، در حالی که در نظام اسلامی به صورت واحد میباشد.
- ۵- عواید در اوراق مالی منتشر شده وضعی تنها منفعت میباشد، در حالی که در صکوک اسلامی منفعت متغیر و یا پایدار میباشد.
- ۶- صکوک اسلامی بر اساس دارایی های واقعی موجود میباشد، در حالی که اوراق بهادار وضعی معمولاً بر اساس قروض و مطالبات میباشد.
- ۷- معاملات در اوراق بهادار وضعی بدون قید و شرط انجام می شود، در حالی که در معاملات اسلامی صکوک با شرایط خاصی اسلامی صورت می گیرد.
- ۸- عواید در اوراق بهادار وضعی از اصل مبالغ سرمایه گذاری شده توسط اوراق اصلی و ارزش خرید اولیه بازپرداخت می شود، در حالی که در مورد صکوک اسلامی اختیار خرید به دارنده اوراق داده می شود و فروش به قیمت بازار انجام می شود و یا طبق وعده که در زمان صدور آن داده باشد صورت میگیرد.

۹- موجودیت مورد شرعی که بر روند و ساختار انتشار اوراق صکوک اسلامی نظارت می کند شرط میباشد، در حالی که این امر در اوراق بهادار وضعی مطرح نمیشد.^{۲۰}

مبحث هفتم

انواع صکوک اسلامی

صکوک به دو نوع تقسیم میگردد، به اعتبار عقد، به اعتبار محل صدور که هرکدام قرار ذیل از حیث خصوصیت آنها توضیح میگردد:

مطلب اول: صکوک به اعتبار عقد:

این نوع صکوک بیشتر در بازار صادر میگردد، در اصل این نوع صکوک در فقه معاملات تحت عنوان عقود مالی مورد بحث قرار گرفته است که هرکدام آن به تفصیل قبلاً در معاملات بانکداری اسلامی بحث شد، در اینجا صرف از حیث صکوک اسلامی مورد بحث قرار میگیرد:

۱- صکوک سلم:

سلم برای تأمین مالی سرمایه میباشد، و جنس تحویل شده در آن به مالکیت دارندگان صکوک تبدیل می شود. بدین جهت صکوک سلم چنین تعریف میگردد:

صکوک با قیمت مساوی برای جمع آوری سرمایه سلم صادر می شود، جنس سلم به مالکیت دارنده صکوک تبدیل می شود.^{۲۱}

خصوصیات عقد سلم را در مبحث عقد سلم و چگونگی تطبیق آن در بانکداری اسلامی بحث نمودیم به ادامه همان بحث

دارندگان صکوک مالک قیمت در جنس سلم هستند، از آنجایی که سلم نشان دهنده فروش جنس بطور مؤجل است، از اینرو جنس با تحویل مؤجل مانند دین اجناس عینی است، که ثابت به ذمه مدیون میباشد، بنابراین

^{۲۰} - داغی علی محی الدین القره، الصکوک الاسلامیة و تطبیقاتها المعاصرة، ص ۲۵ / د، علی فتح الرحمن محمد، دور الصکوک الاسلامیة فی تمویل المشروعات التنمویة، ص ۱۸.

^{۲۱} - د، شعبان احمد، الصکوک والبنوک، ص ۳۱

فروش جنس هنوز هم در اختیار بایع می‌باشد در اینصورت صکوک قابل معامله و فروش نمی‌باشد و صکوک سرمایه محسوب می‌گردد و تا زمان به سررسید جنس نگهداری می‌شوند.

۲- صکوک اجاره:

صکوک اجاره عبارت از اسناد سرمایه گذاری با ارزش مساوی است، که نشان دهنده سهام مساوی در عقار تحت اجاره و یا منفعت عقار می‌باشد، به مالک آن حق مالکیت، دریافت اجوره و تصرف در ملکیت را میدهد به نحوی که به حقوق مستأجرین ضرری وارد نشود، صکوک اجاره قابل فروش و معامله هستند.^{۲۲}

صکوک اجاره براساس خصوصیت آن که در مبحث عقد اجاره در بانکداری اسلامی توضیح داده شد به صکوک ملکیت منافع و صکوک ملکیت خدمات تقسیم می‌گردد که هرکدام عبارت اند از:

أ) صکوک ملکیت منافع:

عبارت از اسناد با ارزش مساوی است که توسط مالک عین تحت اجاره به منظور اجاره منافع و اخذ اجرت از وجوه حاصله آن صادر می‌شود و به مالکیت دارندگان صکوک تبدیل می‌شود.^{۲۳}

ب) صکوک ملکیت خدمات:

عبارت از اسناد با ارزش مساوی هستند که به منظور ارائه خدمات توسط شخص معین و اخذ حق الزحمه از وجوه حاصله در آنها صادر می‌شود و خدمات در اختیار دارندگان صکوک قرار می‌گیرد.^{۲۴}

۳- صکوک مضاربت:

عبارت از اسناد سرمایه گذاری هستند که نشان دهنده مالکیت رأس المال مضاربت بر اساس واحدهای، دارای ارزش مساوی است که به نام صاحبان آنها ثبت می‌گردد، آنها دارای سهام مشترک در رأس المال مضاربت هستند و آنچه که به مالکیت آنها تبدیل می‌شود. هر یک از آنها در آن سهم و صاحبان صکوک همان سهم مال می‌باشند.^{۲۵}

صکوک مضاربت براساس خصوصیت عقد مضاربت در انواع صکوک صنعتی، صکوک تجارتي، صکوک زراعتی صادر شده می‌تواند.

^{۲۲} - د، جناحی عبداللطیف، الصکوک الإسلامية ص ۲۳

^{۲۳} - د، السجیانی محمد بن ابراهیم، هیكله الصکوک الإسلامية ص ۱۰.

^{۲۴} - د، دوابه اشرف، الصکوک الإسلامية بین النظرية والتطبيق ص ۳۲

^{۲۵} - الصکوک والبنوک ص ۳۰

۴- صکوک مشارکت:

عبارت از اسناد با ارزش مساوی هستند که برای استفاده از عواید آنها در تأسیس یک پروژه یا تأمین مالی یک فعالیت بر اساس مشارکت صادر میشود تا پروژه به مالکیت دارندگان صکوک تبدیل شود.^{۲۶}

در صکوک مشارکت سهام براساس توافق با تفاوت انواع عقد شرکت که در بخش عقد شرکت بحث شد صورت میگیرد که مشارکت در شرکت ابدان (اعمال)، شرکت اموال، شرکت ذمت بطور مفوضه و عنان صکوک وضع شده میتواند.

۵- صکوک استصناع:

عبارت از اسناد با ارزش برابر هستند که برای استفاده از درآمد حاصل از اشتراک برای تولید یک جنس صادر می شوند، به طوری که محصول در اختیار دارندگان صکوک قرار میگیرد.^{۲۷}

۶- صکوک مرابحه:

عبارت از اسناد سرمایه گذاری هستند که نشان دهنده مالکیت سهام با ارزش مساوی میباشد که برای تأمین مالی خرید اجناس مرابحه صادر می شوند.^{۲۸}

مطلب دوم: صکوک به اعتبار محل صدور:

صکوک به اعتبار محل صدور به صکوک که از جانب دولت صادر میشود، از جانب شرکت ها صادر میشود و یا صکوک که از جانب بانک ها صادر میشود تقسیم میگردد:

۱- صکوک که از جانب دولت صادر میشود:

عبارت از صکوک هستند که آنها را دولت ها صادر می کنند و عواید آن صرف تأمین اجناس و خدمات عمومی و بهره برداری از منابع طبیعی میباشد که عبارتند از: صکوک اجاره، صکوک استصناع، صکوک سلم، صکوک مشارکت، صکوک قرض حسنه میباشد.

این نوع صکوک را دولت غرض حمایه و رشد سرمایه گذاری همچنان غرض بناء و تأسیسات عامه صادر مینماید.

^{۲۶} - د، احمد بکر صفیة، الصکوک الإسلامية ص ۱۱

^{۲۷} - دور الصکوک الإسلامية في تمويل المشروعات، ص ۱۰

^{۲۸} - د، عبید سامی، الدور التمویلی للمصارف الإسلامية، ص ۱۱۴

۲- صکوک که از جانب شرکت ها صادر میشود:

عبارت از صکوک هستند که توسط شرکت های خصوصی صادر میشوند و هدف آنها تأمین منابع مالی برای تأمین نیازهای سرمایه ثابت و سرمایه در حالت گردش میباشد، این نوع صکوک مختلف است که برخی آنها عبارت اند از:

أ) صکوک مشارکت در فایده که نیاز پروژه ها برای سرمایه در خلال مدت زمانی که بین آغاز تولید تا بازاریابی میباشد آن را تأمین میکند و همچنین می تواند برای تأمین دارایی های ثابت استفاده شود.

ب) صکوک مضاربه مطلق و مقید از جمله نمونه های صکوک شرکتی میباشد که به صکوک سرمایه گذاری و صکوک های تأمین مالی با عوائد در حال تغییر میباشد.

۳- صکوک که از جانب بانک ها صادر میگردد:

صکوک که بانک ها برای تأمین مالی عملیات سرمایه گذاری خود صادر می کنند با صکوک که بانک ها عملیات انتشار آن را به نفع دیگران مدیریت می کنند، فرق دارد، مانند صکوک اجاره دولتی با توجه اینکه بانک ها می توانند بخشی از منابع خود را در این صکوک بنویسند.^{۲۹}

و یا اینکه برخی از صکوک را خود بانک غرض سرمایه گذاری و عقود شرعی صادر مینماید مانند صکوک در عقود که قبلاً ذکر شد (صکوک مرابحه، مضاربه، مشارکه، اجاره، استصناع، سلم).

^{۲۹} - ضمان جهات إصدار الصکوک الشرعية لنتائج دراسات الجدوى (ekb.eg)

مبحث هشتم

فتاویٰ معاصر در مورد صکوک اسلامی

مجامع اسلامی برای جلوگیری از معاملات اسناد بهادار مالی که بطور ربوی در بازار تجارت خرید و فروش میگردد و جاگزین آن معاملات اسنادی مشروع طبق احکام شریعت اسلامی گردد، صکوک را ایجاد نمودند که در تاریخچه صکوک از آن ذکر بعمل آمد.

در معاملات اسلامی این نکته واضح است که تحت شروط و قواعد فقهی این نوع معاملات مجاز میباشد که در فتاویٰ که ذیلاً از آن ذکر خواهد گردیده این نکته به ملاحظه میرسد، فتاویٰ که در مورد اسناد و صکوک اسلامی صادر گردیده قرار ذیل اشاره میگردد:

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد خاتم النبيين، وعلى آله وصحبه أجمعين.

قرار شماره ۱۷۸ (۱۹/۴)

در مورد صکوک اسلامی (اوراق بهادار) و تطبیقات و معاملات معاصر آن

مجلس مجمع بین المللی فقه اسلامی، بخش سازمان کنفرانس اسلامی منعقدۀ دورۀ نهم در امارت شارقه (دولت امارات متحدۀ عربی) از تاریخ ۱ الی ۵ جمادی الأول ۱۴۳۰ هـ ق مطابق ۲۶ الی ۳۰ اپریل ۲۰۰۹ م

پس از بررسی بحث های ارائه شده به مجمع در خصوص موضوع صکوک اسلامی (اوراق بهادار) و تطبیقات آن در گردش امروزی پس از استماع مباحث مطرح شده پیرامون آن به موارد ذیل تصمیم اتخاذ شد:

تصمیم قرار ذیل:

اول: مقصد از اوراق بهادار و صکوک:

اوراق بهادار وضعی: عبارت از گشتاندن دیون به اوراق مالی (اسناد) با ارزش مساوی و قابل معامله است، این اوراق نشان دهنده دین با فایده به دارنده آنست که ناشر آن مدیون است، انتشار و معامله با این نوع اوراق طبق شریعت اسلامی جائز نیست.

در حالیکه صکوک (اوراق بهادار اسلامی)، عبارت است از صدور اسناد مالی یا گواهی با ارزش مساوی است که بیانگر سهام مشترک در مالکیت داراییها (اعیان، منافع، حقوق و یا ترکیبی از اعیان، منافع، پول و قرض) است که در واقعیت و حقیقت وجود داشته و یا طبق عقد شرعی ایجاد، صادر و مفاد آن گرفته میشود.

دوم: خصائص صکوک:

- ۱- صک بیانگر سهم مشترک در یک ملکیت است؛
- ۲- صک براساس یک عقد شرعی صادر و مفاد آن گرفته میشود؛

- ۳- فقدان ضمانت مدیر (مضارب، عامل یا شریک مدیر) میباشد؛
- ۴- صکوک در استحقاق فایده مشترک به اندازه نرخ مشخص است و خساره نسبت به سهمی متحمل میشود که صکوک نشان می‌دهد، برای صاحب صک ممنوع است حصول مفاد از ارزش مسمی قبلی بطور قطعی؛
- ۵- خطرات سرمایه گذاری بطور کامل باید پذیرفته شود؛
- ۶- مسئولیت هزینه و عواقب ناشی از مالکیت دارایی مندرج در صک باید تحمیل شود، خواه این هزینه ها سرمایه گذاری، کاهش ارزش، هزینه های نگهداری یا مشارکت های بیمه باشد.

سوم: احکام صکوک:

- ۱- برای مدیر صکوک جاز نیست تا برای دارندگان صکوک قرض بدهد، یا در صورتیکه که مفاد واقعی کمتر از مفاد مورد انتظار باشد بخشش کند، البته میتواند بعد از نتیجه سرمایه گذاری بطور متفاوت بخشش یا قرض بدهد، و آنچه که در عرف جاری میباشد مانند تعهد محسوب میشود.
- ۲- مدیر صکوک امینی است که ارزش صکوک را تضمین نمی کند مگر از طریق تخلف، سهل انگاری یا تخلف از شرایط مضاربت، مشارکت یا وکالت در سرمایه گذاری.
- ۳- صکوک را نمی توان به قیمت مسمی تمام نمود، اما اتمام آن باید به قیمت بازار و یا به قیمت توافق شده در هنگام اتمام باشد.
- ۴- صکوک از حیث گردش باید با التزام ضوابط متن قرار شماره ۳۰ (۴/۵) مجمع بین المللی فقه اسلامی قرار شرح ذیل صورت گیرد:
- أ) اگر اجزای صکوک پول نقد باشد، پس احکام عقد صرف بالای آنها اعمال میشود.
- ب) در صورت که دارایی تبدیل به دین شود، همانطوریکه در بیع مرابحه میباشد، پس احکام دین در مورد گردش صکوک از حیث ممنوعیت آن اعمال می شود، مگر اینکه بالمثل به طوری حواله باشد.
- ج) اگر پول قرض گرفته شده دارایی به صورت مختلط از پول، دیون، اعیان و منافع بدست آید، معامله صکوک مقارضه بر اساس قیمت توافق شده جاز است، مشروط بر اینکه اکثریت در این مورد اعیان و منافع باشد. اما اگر اکثریت پول یا قرض باشد، احکام شرعی این موضوع در لایحه جداگانه بطور تفسیری و توضیحی در جلسه بعدی مجمع با تمام احوال آن از حیث گردش اصولی در سجلات ناشر بیان خواهد شد.

چهارم: جایز نیست گفتار به جواز بودن گردش صکوک ذریعه حيله، و آنها را به گونه ای معامله میکند که گویی فعالیت صندوق تبدیل به معامله قروض ناشی از اجناس میشود و برخی از اجناس موجود در صندوق را به حيله برای گردش تبدیل میکنند.

پنجم تطبیقات معاصر صکوک:

با توجه به اینکه شریعت اسلامی قادر به جذب تحولات از جمله حل هر آنچه پیش می‌آید و حکم در مورد آن چیزی مینماید که توسعه مییابد، بدین اساس صکوک اسلامی نوآوری برای ابزار مالی مشروعی است که توانایی های بزرگ اقتصادی را جذب میکند.

زمینه های کاربرد صکوک بسیار زیاد است، از جمله استفاده آن به عنوان یک ابزار موثر سیاست پولی، تامین منابع مالی بانک های اسلامی یا سرمایه گذاری، حجم پولی، اعمار املاک وقفی، تامین مالی پروژه های دولتی و امکان استفاده از صکوک در خصوصی سازی موقت. مشروط بر اینکه عواید صکوک همگی ناشی از دارایی و درآمد آن باشد.

مجمع موارد ذیل را توصیه میکند:

- ۱- ضرورت تعهد بانک های اسلامی به جستجوی راه حل هایی که نیازمندی اقتصادی و پابندی به احکام شرعی را تامین کند.
- ۲- از آنجاییکه چارچوب قانونی برای عملیه صکوک یکی از اجزای اساسی آنست که نقش حیاتی در موفقیت عملیات صکوک دارد، آنچه که این نقش را متحقق میکند، ایجاد چارچوب تشریحی و محیط مناسب تقنینی توسط مقامات قانونگذار در کشورهای عضو است، این کشورها از طریق صدور قوانین حاکم بر عملیات صکوک در جنبه های مختلف به صورت عملی در مشروعیت بهرمندی اقتصادی دست می یابند.^{۳۰}

والله اعلم

^{۳۰} - قرار بشأن الصکوک الإسلامیة (التوريق) وتطبیقاتها المعاصرة وتداولها - مجمع الفقه الإسلامی الدولي (iifa-aifi.org)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد خاتم النبيين، وعلى آله وصحبه أجمعين.

قرار شماره ۳۰ (۴/۵)

در مورد اوراق قرضه و اوراق سرمایه گذاری

مجمع بین المللی فقه اسلامی در چهارمین نشست خود در شهر جدّه کشور عربستان سعودی از تاریخ ۱۸ تا ۲۳ جمادی الثانی ۱۴۰۸ هـ ق مطابق ۶ تا ۱۱ فبروی ۱۹۸۸ م برگزار شده بود.

پس از بررسی تحقیقات ارائه شده در مورد اوراق قرضه و اوراق سرمایه گذاری که حاصل نشست سمینار مجمع با همکاری موسسه تحقیقات و آموزش اسلامی بانک توسعه اسلامی به تاریخ ۶ الی ۹ محرم الحرام ۱۴۰۸ هـ ق مطابق با ۲ الی ۵ اپریل ۱۹۸۷ م غرض اجرای قطعنامه شماره ۲۲ (۳/۱۰) مصوب در سومین اجلاس مجمع با اشتراک تعدادی از اعضا و کارشناسان مجمع همراه با موسسه و سایر مراکز علمی و اقتصادی که در آن شرکت کرده بودند، با توجه به اهمیت فراوان این مبحث و لزوم تکمیل تمامی جوانب آن، با توجه به نقش موثر در افزایش ظرفیت توسعه منابع عمومی از طریق اجتماع مال و کار، پس از بررسی ده توصیه ای که مجمع به نتیجه آن بعد از تحقیقات ارائه شده رسیده است.

قرار به شرح ذیل میباشد:

اول: صکوک مقارضه از حیث صیغه قابل قبول شرعی:

۱- اوراق قرضه عبارت از ابزاری سرمایه گذاری است که براساس تجزیه رأس المال قرض (مضاربه) از طریق انتشار صکوک مالکیت با رأس المال مضاربه براساس واحدهای مساوی و ثبت شده به نام صاحبان آن میباشد، زیرا در رأس المال مضاربه و آنچه به آن تبدیل می شود، به نسبت مالکیت هر یک در آن، سهام مشترک میباشد. ترجیحاً این ابزار سرمایه گذاری صکوک مقارضه نامیده میشود.

۲- شیوه های قابل قبول شرعی اوراق قرضه بطور کلی باید دارای عناصر ذیل باشد:

عنصر اول:

اینکه صکوک نشان دهنده مالکیت سهم مشترک در پروژه ای است که صکوک برای ایجاد یا تامین مالی آن صادر شده باشد و این مالکیت در تمام پروژه از ابتدا تا پایان آن ادامه داشته می باشد و متضمن کلیه حقوق و اعمالی است که شریعت برای مالک در ملکیت اش مقرر کرده است از قبیل بیع، هبه، رهن، ارث و غیره، با توجه به اینکه صکوک نشان دهنده رأس المال مضاربه می باشد.

عنصر دوم:

عقد در صکوک مقارضه بر این اساس است که: شرایط عقد حین نشر و اصدار آن مشخص می شود، ایجاب (پیشنهاد) غرض عضویت در صکوک و قبولی آن با تائید مرجع صادر کننده بیان می شود. نشر باید شامل کلیه داده های مورد نیاز شرعی در عقد قرض (مضاربه) از حیث بیان معلومات سرمایه، تقسیم ربح و فایده با بیان شرایط خاص آن صدور یابد، مشروط بر اینکه کلیه شرایط در آن مطابق احکام شرعی باشد.

عنصر سوم:

صکوک مقارضه باید پس از پایان دوره مشخص شده برای اشتراک قابل معامله باشد، زیرا با در نظر گرفتن ضوابط ذیل توسط مضارب در هنگام ظهور اوراق مجاز است:

أ) اگر مال قرض که بعد از اشتراک و قبل از شروع به کار با پول جمع شده هنوز پول باشد، گردش صکوک مقارضه، تبدیل نقد به نقد است که در اینصورت احکام عقد صرف بر آن جاری می شود.

ب) در صورتی که مال قرض به دین تبدیل شود، در معاملات صکوک مقارضه احکام مربوط به دیون در آن جاری می شود.

ج) در صورتیکه مال قرض به صورت دارایی مختلط از پول، قروض، اعیان و منافع بدست آید، در اینصورت معامله صکوک مقارضه بر اساس قیمت توافق شده جایز است، مشروط بر اینکه اکثریت در این صورت اعیان و منافع باشد و اگر اکثریت پول یا دیون باشد، در اینمورد احکام شرعی که با لایحه تفسیری در جلسه بعدی مجمع وضع می شود مشخص می گردد. در تمام موارد، معامله باید به طور مناسب در سجلات نهاد صادرکننده ثبت شود.

عنصر چهارم:

کسی که عواید حاصله از اشتراک صکوک را برای سرمایه گذاری و ایجاد پروژه ها دریافت می کند، مضارب، یعنی عامل مضاربه است، او مالک تمام پروژه نیست مگر به اندازه ای خرید برخی از صکوک، لذا صاحب آن مالی است که سهم او میشود، علاوه بر این که مضارب بعد از حصول در ربح و فایده به نسبت سهمی که در زمان نشر و صدور تعیین شده شریک میباشد، مالکیت وی در پروژه نیز بر همین اساس است و اینکه دست مضارب بر وجوه مشترک در صکوک و دارایی پروژه، امانت است، ضامن و مسئول نمیشود مگر به یکی از اسباب ضمان شرعی.

۳- با در نظر داشت ضوابط قبلی در معاملات مجاز است، تعامل بالوسيله صکوک مقارضه در بازار اوراق مالی در صورتیکه با ضوابط شرعی مطابقت داشته باشد، همچنان با توجه به شرایط عرضه و تقاضا و به اراده طرفین صورت گیرد، هکذا برای صادرکننده جایز است در مقاطع دوره بی معین، به مردم اعلان ایجاب (پیشنهاد) نماید، مردم میتوانند در خلال مدت معین در مورد صکوک اعلان شده با ربح و فایده از مال مضاربت با قیمت معین آن را خریداری نمایند، بهتر است قیمت توسط اهل خبره موافق به نرخ بازار و موقعیت مالی پروژه تعیین گردد، همچنان اعلان تعهد به خرید جائز است، چنانچه اشاره شد نباید از جانب پول صادر شده صکوک باشد.

۴- نشر صدور و صکوک مقارضه شامل در یک متن قرارداد که عامل مضاربت رأس المال را تضمین کند یا تضمین فایده معین منسوب به رأس المال باشد جائز نیست. زیرا امضای متن قرارداد بطور صریح یا ضمنی شرط ضمان را ساقط میسازد و مضارب مستحق فایده مضاربه میگردد.

۵- جائز نیست اینکه گردش نشر گردد و نه هم صک مقارضه صادر شود، براساس متن قرارداد که بیع را لازم میگردد، حتی اگر به حالت تعلیق یا مضاف به زمان آینده شود، بلکه جائز است که صک مقارضه متضمن وعده به بیع در این حالت باشد، و تکمیل نمیشود بیع مگر توسط عقد به قیمت که برضایت طرفین توسط اهل خبره تعیین میشود.

۶- جائز نیست تضمین نشر گردش و نه هم صکوک صادر شده که اساس آن را متن قرارداد تشکیل دهد که منجر به ختم شرکت در فایده گردد و در صورتیکه چنین متن قرارداد امضاء شده باشد باطل است. که مرتب میشود بالای آن:

ا) جازز نیست اشتراک در مبلغ معین برای صاحب صکوک و یا صاحب پروژه ای که بر اساس آن صکوک نشر و صادر میشود.

ب) موضوع تقسیم، فایده به معنای شرعی آن عبارت است از آنچه از رأس المال مازاد باشد، نه از درآمد و عواید. مقدار فایده، چه از طریق انحلال و یا از طریق دوام پروژه، به صورت نقدی مشخص میشود و آنچه بیش از رأس المال در صورت انحلال یا دوام پروژه میباشد، همان فایده ای است که بین دارندگان صکوک و عامل مضاربت، طبق شرایط مندرج در قرارداد تقسیم میگردد.

ج) صورت حساب ربح و خساره پروژه باید تهیه، اعلان و به دسترس دارندگان صکوک قرار گیرد.

۷- دارنده صکوک مستحق فایده به ظاهر شدن آن میگردد و مالک فایده در صورت انحلال و یا دوام، به تقسیم آن میگردد، در مورد پروژه که عواید ایجاد میکند، عواید آن ممکن است تقسیم شود و آنچه قبل از تصفیه بین دو طرف قرارداد تقسیم می شود، مبالغ پرداخت شده در حساب او محسوب میشود.

۸- هیچ مانعی شرعی وجود ندارد که در متن نشر گردش تصریح شود، که در پایان هر دوره، از سهام دارندگان صکوک در فایده یا در صورت تصفیه هر دوره مبلغ معین کسر شود و یا از سهم آنها در عواید که به حساب آنها توزیع میشود گرفته شده و در یک حساب خاصی قرار گیرد تا در صورت مواجه شدن خطر خساره به رأس المال از آن استفاده گردد.

۹- هیچ مانعی شرعی وجود ندارد که در متن نشر اصدار و یا صکوک مقارضه تصریح شود که تعهد شخص ثالثی را که از نظر شخصیتی و مسئولیت مالی از دو طرف عقد جدا است مبنی بر اهدای مجانی مبلغی که برای جبران خساره در پروژه معین در نظر گرفته شده است شرط کند. مشروط بر اینکه تعهدی مستقل از عقد مضاربه باشد، یعنی ایفای تعهد او شرط انفاذ عقد نباشد، بلکه مفاد آن بین طرفین عقد باشد.

دارندگان صکوک یا عامل مضاربه نمی توانند به بهانه این که در تعهد عقد لحاظ شده است، به دلیل عدم انجام تعهدات وقف کننده از انجام تعهدات خود استدلال کنند.

ثانیاً: مجلس مجمع چهار طریقه دیگر مندرج در توصیه های سمینار دائر شده توسط مجمع را بررسی کرده و پیشنهاد مینمایند تا در چارچوب ساخت و سرمایه گذاری وقف از آنها استفاده صورت گیرد، بدون اینکه به شرایط حفظ مال وقف شده لطمه وارد شود که عبارتند از:

ا) ایجاد شرکتی بین اداره اوقاف به ارزش اعیان و صاحبان مال با آنچه برای ساختن وقف به کار گرفته میشود.

ب) تقدیم اعیان وقف شده به عنوان دارایی ثابت به شخصی که در اعمار آن از مال خود برای عواید کار میکند.

ج) اعمار عین وقف شده با انعقاد استتضاع توسط بانک های اسلامی در عوض و بدل اجاره.

د) اجاره عین وقف شده در قبال اجرت معین که تنها بناء بالای آن ساخته شود با هزینه کمی.

مجلس مجمع با پیشنهادات سمینار در خصوص این طرق به لحاظ نیاز به تحقیق و بررسی بیشتر موافقت کرد و همچنان برای جستجوی سایر طرق شرعی سرمایه گذاری، برای سایر قواعد سمینار تصمیم اتخاذ نمود که در دوره بعدی بالای آن بحث میگردد.^{۳۱}

والله اعلم

^{۳۱} - قرار بشأن سندات المقارضة وسندات الاستثمار – مجمع الفقه الإسلامي الدولي (iifa-aifi.org)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد خاتم النبيين، وعلى آله وصحبه أجمعين.

قرار شماره ۶۰ (۶/۱۱)

در مورد اوراق قرضه

مجمع بین المللی فقه اسلامی در ششمین اجلاس خود در شهر جدّه کشور عربستان سعودی از تاریخ ۱۷ الی ۲۳ شعبان سال ۱۴۱۰ هـ ق مطابق ۱۴ الی ۲۰ مارچ سال ۱۹۹۰ م

پس از مطالعه و تحقیق، پیشنهادات و نتایج ارائه شده در کنفرانس (بازارهای مالی) منعقدۀ ۲۰ الی ۲۴ ربیع الثانی ۱۴۱۰ هـ ق مطابق با ۲۰ الی ۲۴ اکتبر ۱۹۸۹ م با همکاری این مجمع و مؤسسه تحقیقات و آموزش اسلامی بانک انکشاف اسلامی به میزبانی وزارت اوقاف و شؤون اسلامی در کشور مراکش دائر شده بود و پس از مشاهده این که اوراق قرضه گواهی است که به موجب آن ناشر موظف است تا ارزش اسمی را در سر رسید با پرداخت فائده توافق شده منتسب به ارزش اسمی اوراق یا قرارداد منفعت مشروط اعم از جوایز به دارنده آن بپردازد. به صورت قرعه کشی یا به صورت یکجا یا با تخفیف توزیع می شوند.

در مورد مجمع به شرح ذیل تصمیم گرفت:

اول: اوراق قرضه ای که نشان دهنده تعهد به پرداخت مبلغ خود با بهره منتسب به آن یا بهره مشروط باشد، شرعاً از نظر صدور، خرید یا گردش، حرام است، زیرا این اوراق قرضه ربوی است، خواه ناشر آن خصوصی باشد یا عمومی مرتبط به دولت، نامگذاری آن به اوراق یا صکوک سرمایه گذاری یا پس انداز یا نام بردن سود ربوی انجام شده به عنوان ربح و فایده، درآمد، مزد یا عواید اثری ندارد.

دوم: اوراق کوپن صفر نیز به عنوان قروض که به کمتر از قیمت اسمی فروخته می شود ممنوع است و صاحبان آن از تفاوت ها به عنوان تخفیف این اوراق بهره مند می شوند.

سوم: اوراق قرضه همراهی جوایز نیز حرام است، زیرا آنها نیز قروض است که علاوه بر شبهه قمار، منفعت یا افزایشی برای همه قرض دهندگان و یا برای بعضی از آنها غیر معین میباشد.

چهارم: یکی از گزینه های جاگزین اوراق حرام انتشار، خرید یا معامله اوراق یا صکوک بر اساس مضاربت برای یک پروژه یا فعالیت سرمایه گذاری خاص میباشد، به طوری که صاحبان آن هیچ فایده یا منفعتی کسری ندارد، آنها فقط در نسبت از فایده این پروژه را به اندازه مالکیت خود از این اوراق یا صکوک دارند و تا زمانی که عملاً متحقق نشود به این فایده نمیرسند. در این راستا میتوان از طریقه ای که در قرار شماره ۳۰ (۴/۵) این مجمع در خصوص اوراق مقارضه به تصویب رسید بهره مند شوید^{۳۲}.

والله اعلم

گرفته شده

از کتاب تنویر الافکار در بانکداری اسلامی

بخش صکوک اسلامی

مؤلف: دکتور محمد ظریف علم (ستا نکزی)

^{۳۲} - قرار بشأن السندات - مجمع الفقه الإسلامی الدولي (iifa-aifi.org)

